
МЕТОДИКА НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ

УДК 378.134.37:7

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЧИТЕЛЕМ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО
МИСТЕЦЬКОГО НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ УЧНІВ**

Горбенко С. С.

Стаття присвячена проблемі підготовки вчителя до гуманізації навчально-виховного процесу в системі загальної мистецької освіти. Розглядаються педагогічні умови забезпечення особистісно орієнтованого музичного навчання і виховання учнів: наявність мотивації, використання досвіду спілкування з творами музичного мистецтва, набутих знань, умінь і навичок; здатність учителя до креативних дій, створення особистісно зорієнтованих ситуацій, фасилітаційних відносин між учителем і учнями.

Ключові слова: актуалізація, мотивація, діалогічна взаємодія, вербальне оточення, креативність, самовираження, емпатія, фасилітація.

Статья посвящена проблеме подготовки учителя к гуманизации учебно-воспитательного процесса в системе художественного образования. Рассматриваются педагогические условия обеспечения личностно ориентированного музыкального обучения и воспитания учащихся: наличие мотивации, использование опыта общения с произведениями музыкального искусства, приобретенных знаний, умений и навыков; способность учителя к креативным действиям, создание личностно сориентированных ситуаций, фасилитаторских отношений между учителем и учащимися.

Ключевые слова: актуализация, мотивация, вербальное окружение, диалогическое взаимодействие, креативность, самовыражение, эмпатия, фасилитация.

The article deals with the problem of training the teacher for the humanization in the general art education. Among the main priorities of state policy in education in our state there is personally oriented approach that helps realization of subject potential of a pupil in various fields, including art. The result confirms the humanistic nature of training and education, active search for theoretical models of personality oriented pedagogy, performed valuable experience, providing maximum creative potential disclosure of an individual based on their determination and independence, meaningful understanding of their capabilities and life values. The purpose of this article is to focus on the problem of teacher training for the personality oriented approach, and being ready to provide the pedagogic model in general art education.

Pedagogical conditions providing the personality oriented music education, the presence of motivation, experience with the use of musical pieces, acquired knowledge and skills; the openness of the teacher to creative actions, creating personality-oriented situations, and facility-based relationship between the teacher and students are also covered in the publication.

Thus, providing personality oriented art training and education should be executed by the following initial positions of the teacher: student identity is a unique phenomenon; artistic development of the student is the purpose of school education system; in the process of artistic training and education atmosphere creates the maximum possible success of the child; the student is a free and active artistic subject; during various kinds of artistic activities children should not be taught WHAT to think, they should be taught HOW to think and etc.

Key words: actualization, motivation, dialogical interaction, verbal environment, creativity, expression, empathy, facilitation.

Постановка проблеми. Серед основних пріоритетів державної політики в галузі освіти є особистісно орієнтований підхід, що забезпечує реалізацію суб'єкт-

ного потенціалу дитини в різних сферах діяльності, у тому числі й мистецькій. В результаті утверджується гуманістичний характер навчання і виховання, активізуються пошуки теоретичних моделей особистісно орієнтованої педагогіки, здійснюється набуття необхідного досвіду, що передбачає максимальне розкриття творчого потенціалу індивіда на основі його самовизначення і самостійності, осмисленого усвідомлення своїх можливостей і життєвих цінностей. За цих обставин провідну й основну роль у цьому процесі виконує гуманістично орієнтований педагог, якому мають бути притаманні, на думку К. Роджерса, істинність і відкритість досвіду, необумовлене позитивне ставлення до особистості кожної дитини, емпатійне розуміння іншого. Саме від його спрямованості мислення, переконань, володіння відповідною технологією розвитку творчого потенціалу вихованців, уміння посилити у них віру в свої можливості залежить практичне забезпечення вказаного підходу. Ще К. Д. Ушинський наголошував на тому, що "у вихованні все повинно базуватися на особі вихователя тому, що виховна сила виливається тільки з живого джерела людської особистості. Ніякі статuti і програми, ніякий штучний організм закладу, хоч би як хитро він був придуманий, не може замінити особистості в справі виховання" [5, с. 161]. У нинішніх умовах подібна думка підтримується багатьма педагогами, в тому числі й О. Я. Ростовським. У своїх численних працях він вказував на неможливість навчання музиці "взагалі", як це робить частина вчителів, "не задумуючись про кінцеву мету, про той ідеальний стан, до якого слід підвести учня" [3, с. 183]. Він стояв на позиції особистісно орієнтованого музичного навчання та виховання і вважав, що вчитель не повинен вкладати в учня своє ставлення до музики, відчувати "за нього", адже "формування музичного сприймання – це процес становлення його унікальності й особистісної неповторності" [Там само]. Така професійна позиція відомого науковця і педагога ще більше підтверджує актуальність проблеми підготовки вчителя до особистісно орієнтованого навчання і виховання учнів не тільки на уроці, а й у всій позакласній музично-виховній роботі школи.

Метою даної статті є зосередження уваги навколо проблеми підготовки вчителя до особистісно орієнтованого навчання і виховання та висвітлення педагогічних умов забезпечення такої педагогічної моделі в процесі загальної мистецької освіти учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особистісному навчанню і вихованню належить чільне місце в педагогічних працях та наукових дослідженнях багатьох вчених, серед яких М. В. Антропова, Г. О. Балл, О. А. Беляєва, І. Д. Бех, Є. В. Бондаревська, І. М. Дичківська, І. А. Зязюн, Л. В. Кондрашова, В. Г. Кремень, Л. М. Лузіна, О. Ф. Норкіна, О. М. Пехота, С. Подмазін, В. В. Серіков, Г. Г. Філіпчук, А. В. Хуторський, Є. М. Шиянов, І. С. Якиманська та ін. Чільне місце займає ця проблема і в мистецькій педагогіці (С. В. Коновець, О. А. Комаровська, О. В. Лобова, Н. Є. Миропольська, О. М. Олексюк, О. М. Отич, Г. М. Падалка, А. М. Растрігіна, О. Я. Ростовський, О. П. Рудницька, Г. І. Сотська, Н. О. Філіпчук, О. П. Хижна та ін.).

Виклад основного матеріалу. В нинішніх умовах особистісно орієнтоване навчання і виховання є центральною ідеєю, на якій вибудовується сучасна система освіти України. Разом з тим існує низка факторів, що гальмують процес його реалізації. До них слід віднести відсутність з боку частини вчителів цілісних знань про гуманізацію навчально-виховного процесу, недооцінювання сучасних досягнень мистецько-педагогічної науки, недостатнє осмислення змісту, принципів, прийомів та методів особистісно орієнтованого навчання і виховання, недостатнє використання творчих видів мистецької діяльності учнів, використання авторитарних методів у практичній роботі з дітьми, репродуктивний рівень проведення уроків і т. ін. Для успішного забезпечення вчителем мистецьких дисциплін особистісного підходу необхідне створення певних педагогічних умов. До найвагоміших з них слід, на наш погляд, віднести:

1. *Наявність мотивації, важливим джерелом якої є мистецькі потреби та інтереси дітей.* Учитель повинен знати погляди, смаки, рівень умінь своїх підопічних; бути здатним дати оцінку мистецьким явищам, створити умови для розвитку, поглиблення актуалізації і задоволення художніх потреб учнів. Найбільш повне їх задоволення сприяє самореалізації, самоосвіті особистості. А. Г. Маслоу дає визначення мотивації, яке зводиться до прагнення людини виявити себе в тому,

до чого вона відчуває себе потенційно здібною [1]. Це пояснюється генетичним бажанням самореалізації відповідно до природних здібностей індивіда до певних видів мистецької діяльності і наполегливості в оволодінні ними на продуктивному творчому рівні. Така активна й стійка потреба перетворюється на прагнення, реалізується в конкретні досягнення лише тоді, коли виникають чи створюються необхідні обставини, консолідує атмосфера для цього. Завдання вчителя й полягає в тому, щоб сприяти виникненню таких ситуацій, постійно схвалювати успіхи своїх вихованців у засвоєнні основ певного виду мистецтва.

2. *Використання ефективних форм, прийомів та методів мистецького навчання і виховання.* Ця умова сприяє донесенню змісту художніх творів до всіх учнів, у першу чергу залежно від характеру і якості їх сприймання. Нами розрізняється "буденна" і "художня" форми осягнення твору. За обставин "буденного" сприймання реципієнт, як правило, виявляє переживання, емоції, спричинені побічними суб'єктивними міркуваннями, яким бракує розуміння вищого художнього змісту. Іноді дитина, сприймаючи художній твір, сумує або радіє, залежно від тих життєвих ситуацій, про які вона згадує під час сприймання. Джерело цього емоційного стану, як правило, не усвідомлюється.

Для формування "художнього" сприймання потрібен досвід діалогічної взаємодії з мистецтвом, що сприяє розумінню художньої мови твору, усвідомленню його сутності. Значну роль у цьому процесі має відігравати вчитель. На думку О. П. Рудницької, "художній" тип сприймання характеризується "адекватним розумінням авторського задуму, ідеалів краси та істини, здатністю до творчого спілкування з мистецтвом, володінням "програмою" декодування виразно-сміслових значень художньої мови та орієнтацією на самоосмислення і корекцію власного "Я" [4, с. 118].

Рівень художнього сприймання залежить, з одного боку, від уміння того, хто сприймає, "увійти" в систему мислення автора твору, емоційно зрозуміти його, а з іншого – від рівня зумовленості індивідуальних особливостей реципієнта і його культурно-інтелектуального розвитку. Допомогти дитині усвідомити власні почуття, створити свою особистісну інтерпретацію змісту музичного твору, домогтися осмисленого ставлення до джерела художніх переживань – все це визначальний крок у розвитку художніх здібностей учня і допомогти йому в цьому, знову-таки, повинен учитель.

У сучасній загальній музичній освіті поза увагою часто залишаються індивідуальні емоційно-чуттєві реагування учнів на музичні твори. Інколи дітей ознайомлюють із загальноприйнятими тлумаченнями змісту того чи іншого результату творчості композитора, сподіваючись розвинути у них, таким чином, здатність сприймати та зрозуміти музику. Але ж, коли людина сприймає твір, вона по-своєму, виходячи із свого досвіду, фантазії, творить образ за тими формами переживання, що підказує їй автор. Тому при підготовці майбутнього вчителя в стінах університету слід спрямовувати навчальний процес із фахових дисциплін в русло усвідомлення студентами того факту, що загальноприйняте розуміння перетвориться на творчий імпульс індивідуального осягнення художнього твору тільки тоді, коли він буде сприйнятий дитиною як свій. Якщо ж завдання пізнання передбачає єдино правильне рішення, то складного процесу особистісної творчості не виникає. Для того щоб зовнішнє – чуже стало внутрішнім – своїм, потрібен діалог особистих розумінь твору. За таких обставин різні переживання, художні смисли, заглиблюючись в індивідуальну свідомість, породжують внутрішню суперечку учня із самим собою. Тобто розпочинається внутрішній діалог-механізм створення власної інтерпретації, побудови осмисленого ставлення до твору мистецтва. Для вільного виявлення учнями своїх вражень від художніх творів, учитель повинен бути готовим до створення доброзичливого, вільного, невимушеного середовища, в якому учні відчували б поважливе ставлення до їхніх висловлювань, ідей, відповідей, запитань, якими б вони не були. Важливо дати дитині зрозуміти, що її думки поважають, розуміють, вони мають певну цінність. Це стимулює її до самостійного оволодіння тим чи іншим художнім твором.

Ще однією формою психологічно комфортної атмосфери на уроці є створення вербального (безоцінювального) оточення. Це найчастіше проявляється в процесі

безпосередньої реакції учнів на прослуханий музичний твір. Краще не нав'язувати їм загальноприйнятої думки, а лише поділитися своїм враженням та підкреслити, що кожен з них може думати й відчувати інакше.

3. *Опора на музичний досвід, набуті знання, уміння і навички учнів.* Щоб розвивати навички і поглиблювати знаннєвий матеріал, учитель повинен, перш за все, мати інформацію про мистецький тезаурус учнів. Адже найкраще засвоюються ті знання та уміння, які пов'язані з уже існуючим досвідом. У жодному разі не слід руйнувати і піддавати сумніву те, що вже освоєно і набуто. Інакше виникає опір стосовно нового змісту інформації (теоретичної чи практичної). Слід звертатися до нових навчальних ситуацій і умов як нагоди до впровадження інноваційних методів художньої діяльності, використовувати технології, наближені до життєвого досвіду учасників виховного процесу.

4. *Здатність учителя до креативних дій.* Креативність – це багатогранне універсальне явище, яке в науці розглядається як діяльність, що має продуктивний науково-перетворювальний характер, ознаки цінності, новизни, оригінальності; суспільну та особистісну значущість і гуманний зміст. Креативні дії розглядаються нами як пошук учителем неординарних, нестандартних підходів, прийомів, методів та форм роботи з художнього навчання і виховання учнів, розкриття їх потенційних здібностей, мислення, уяви, фантазії. Це бажання вчителя постійно реалізовувати свої фахові індивідуальні можливості в обраній професії.

Ще не так давно креативність вважалася однією з основних і необхідних якостей композиторів, художників, учених, дизайнерів тощо. Сьогодні ця якість стає обов'язковим атрибутом успішного педагога. Нова система освітніх цінностей призводить до того, що в самому понятті "креативність" з'являється елемент гуманістичного змісту, а бути креативним фахівцем – це вимога часу. Коли йдеться про творчу індивідуальність педагога, то мають на увазі, перш за все, особливості його мислення, яке характеризується:

- оригінальністю (здатність генерувати нестандартні ідеї вихованців);
- гнучкістю (вміння перебудуватися і відмовитися від шаблонних підходів у мистецькому навчанні і вихованні);
- точністю (доведення до завершення результатів художньо-творчої роботи учнів);
- прогностичністю (здатність передбачити реалізацію і розвиток запропонованих ідей за певних умов).

Активному впровадженню креативності в художньо-освітній процес сприятиме:

- організація учителем проблемного навчання на основі стимулювання емоційної та інтелектуальної активності учнів у процесі сприйняття, створення художніх творів (виконання музики) тощо;
- комбінування та гнучке варіативне використання спеціальних методів роботи (традиційних і нетрадиційних), що базуються на закономірностях творів різних видів мистецтва та процесу творчості;
- зосередження уваги вчителя на розвитку помічених творчих рисах чи якостях у тієї чи іншої дитини;
- включення у процес художньої роботи з учнями навчально-творчих завдань і ситуацій;
- активне використання нестандартних форм і технологій навчання і виховання.

5. *Створення на занятті особистісно зорієнтованих ситуацій.* Для успішного художнього навчання учнів повинна бути створена атмосфера свободи учіння, ситуація активного спілкування і природного самовираження, взаєморозуміння, саморозвитку особистості, радість спільної праці. Такий тип педагогічних ситуацій народжується там, де вчитель стає одноступенем, другом дитини, бачить у ній людину, яка вступає у світ пізнання, творчості; де вчитель уміє відчувати духовний світ учня, його бачення цього світу. Створення особистісно зорієнтованих ситуацій на мистецьких заняттях – головна умова прояву особистісних здібностей кожної дитини. Учитель мусить знайти для учнів цікавий художній матеріал задля спільних

переживань, пробудження і підтримки творчого ставлення та пізнавального інтересу до будь-якого виду мистецької діяльності. Це може статися тоді, коли педагог допоможе кожному вихованцю пізнати себе, свої нахили, подолати окремі вади у сприйманні, уяві, мисленні; переступити через скутість і замкненість. За таких умов навіть виконання певної справи чи деталі перестає бути тільки формальним завданням – воно знаходить відгук і опору в їх емоціях, переживаннях, стає внутрішньо прийнятним, особистісно значущим. Надзвичайно важливо, аби створена система ситуацій зачіпала струни душі кожного учня, який увійшов у світ вільного учіння, впливала на його емоційний стан. Лише тоді він зможе свідомо керувати власною художньою діяльністю, прагнути постійно збагачувати свій суб'єктивний естетичний досвід.

6. *Створення між учителем і учнем фасилітативних відносин.* Особливого значення у діях педагога набуває позитивність і оптимістичність оцінювання участі учнів у різних видах діяльності. При цьому педагог мусить володіти умінням підкреслити цінність, неповторність індивідуальних досягнень учня, відзначити і підкреслити, хай і незначні, але позитивні зміни в його художньому розвитку. Такі дії створюють фасилітативні ситуації, а вчитель стає фасилітатором спілкування. Він цілеспрямовано вибирає комплекс зовнішніх умов, що сприяють отриманню тими, хто вчиться, задоволення, прояву спектру позитивних емоцій, почуттів. Підтримка, успіх у художній діяльності розглядається нами як мотив, стимул до саморозвитку, самовдосконалення особистості. Втілення цієї гуманістичної мети у педагогічному процесі несумісне з авторитарністю. На думку *К. Роджерса*, основна відмінність між авторитарним і особистісно орієнтованим навчанням полягає у зміні ставлення вчителя до учня, сутність якого полягає, насамперед, в індивідуальному підході до дитини та врахуванні її інтересів як особистості [2]. Педагог повинен мати високий рівень емпатії, орієнтованість на співпрацю, конгруентність співпаданню намірів та думок і т. ін. Для цього йому потрібні не тільки спеціальні знання в галузі музики та практичні навички, але й особистісні якості, які забезпечували б успішну реалізацію фасилітативної дії.

У контексті реалізації ідей гуманістичної педагогіки в даний час розробляється теорія і практика педагогічної підтримки індивіда, його мислення, інтересів, пізнання нового, що спонукає до самоактуалізації. Дитина, яка відчула підтримку, допомогу стає більш цілісною, упевненою, відкритою для спілкування, вона краще володіє собою, проявляє свої можливості в усіх видах художньої діяльності. У вчителя виникає потреба допомогти, але ніяк не принизити її людську гідність. Особливо неприпустимо порівняння досягнень одного учня з успіхами іншого, опорою в оцінці його здібностей, якості виконання завдань на існуючі позитивні приклади.

Висновки. Таким чином, забезпечення особистісно орієнтованого мистецького навчання і виховання мусить відбуватися за умови наступних вихідних позицій педагога:

- особистість учня є унікальне явище, тому ця особистість достойна поваги, навіть якщо не є зразковою в мистецькій діяльності;
- художній розвиток учня є метою освітньої системи школи;
- в процесі мистецького навчання і виховання створюється максимально можлива атмосфера успішності дитини і високий рівень підтримки її художніх досягнень;
- учень є активним і вільним суб'єктом художньо-освітнього процесу, а не пасивно та слухняно засвоюючим об'єктом навчання і виховання;
- в ході різних видів мистецької діяльності дітей вчать не того, що думати, а того, як думати;
- художні досягнення учня оцінюються не у порівнянні з іншими дітьми, а в динаміці тільки його особистих позитивних змін, за різними джерелами і в різний час;
- готовність учителя до забезпечення особистісно орієнтованого мистецького навчання і виховання визначається його сформованими методологічними поглядами, основою яких є побудова процесу загальної мистецької освіти таким чином, щоб у центрі його знаходилась особистість учня.

Література

1. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / А. Г. Маслоу. – СПб. : Питер, 2011. – 388 с.
2. Роджерс К. К науке о личности / К. Роджерс // История психологии. XX век : хрестоматия / ред. П. Я. Гальперин, А. Н. Ждан. – Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – С. 685–714.
3. Ростовський О. Я. Теорія і методика музичної освіти : навч.-метод. посіб. / О. Я. Ростовський. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 640 с.
4. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька : навч. посіб. / О. П. Рудницька. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.
5. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии / К. Д. Ушинский // Ушинский К. Д. Педагог. : соч. : в 6 т. – М. : Педагогика, 1990.
Т. 5 / сост. С. Ф. Егоров. – 1990. – 528 с.